

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXXIV. KÖTET

2022. 1. FÜZET

Az alvajdák megyei bíraskodása Szentimrén

*

Mezővárosi írásbeliség és oklevél-kiállítás hét erdélyi vármegyében (1540–1600)

*

Ítélmesteri jegyzetek és perfolyam a fejedelmi táblán a 16. század második felében

*

Adatok Bocskay István erdélyi fejedelem haláláról és gyulafehérvári temetéséről

*

„Ennek előtte Lazar Mihali Uram fának fogadta vala Deli Farkas Uramat” –
Deli Farkas és az abrudbányai bányák

*

A cirkálás helye és szerepe az erdélyi büntető igazságszolgáltatás rendszerében

*

Bűnkatalógus és politikai program Báthori Mihály prédikációiban

*

Regionális különbségek Erdélyben az 1750-es összeírás alapján

*

Az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság (1899–1904)

*

Szemle

*

Egyesületi közlemények

KOLOZSVÁR, 2022
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

A só kereskedelmét gyakran akadályozták a vámok. Áttekintést kapunk a bányatelepülések számára adományozott kiváltságvelelekről, amelyekkel adó- és vámmentességet nyertek el, vagy mentesítést kaptak a katonai kötelezettségek alól. Uralkodói beleegyezés birtokában bizonyos városok maguk foglalkozhattak a só értékesítésével. Erdélyi sót a Török Birodalomba is szállítottak.

Igen sok adatot találunk azokról a méltóság- és tisztviselőkről, familiárisokról, akik számára a király sót utalványozott (1462-ben Mátyás udvari familiárisának 10 lovasra évi 200 aranyforintnyi fizetést adott sóban; a 15. század végén az erdélyi vajda évi 12 000 forintos fizetésének a negyedét sóban vehette fel Erdélyben).

Az ország keleti, a mai Romániához tartozó területén sókamarák működtek Kolozsváron, Váradon, Besztercén, Temesváron, Désen, Désaknán, Gyulafehérváron, Tordán, Nagybányán, Lippán, Csanádon, Szatmáron, Nemetiben, Kolozson, Szalacson, Szalárdon, Széken, Vizaknán, Alvincen, Borbereken, Hosszúmezőn, (Kis)fehéregyházán, Rónaszéken, Décsen és Sósszentmártonban. (A román történetírás hagyományosan e terület múltja iránt érdeklődik, e települések név szerinti megemlégését figyelemfelkeltésnek szánom.) Ezeket és az ország többi részén található településeket centralitáspontokban kifejezett fontosságuk szerint csoportosítva, táblázatban találja meg az olvasó a kötet függelékében.

Mohács után Erdélyben rövid ideig (1528. augusztus–1529 júniusa között) a bányák a Fugger-cég kezében voltak. E rövid korszakból Erdély sótermeléséről sókockában és tonnában számszerűsíthető adatok maradtak fenn a tordai, kolozsi, dési, széki és vizaknai kamarákat illetően. Ugyanez elmondható az 1532–1537 közötti évek termeléséről. Ez utóbbi korszakból a só hasznosítását, a bevételek és a kiadások alakulását is nyomon lehet követni. Ezek az adatok a függelékben, táblázatokba foglalva is bekerültek a kötetbe. Egy-egy további táblázat Máramaros 1493–1555 közötti sótermelésének alakulását és a sókockák 15–16. századi súlyát ismerteti. A bányakamarák szerinti, továbbá hajó- vagy kocsisó szerinti bontásban fennmaradt adatok alapján a sókockák nagysága is kiszámíthatóvá vált (15. század: 3–4, Jagellók kora: 6,4, 1521: 9,82, 1552: 12,3 kg.). Ugyancsak a függelékben kapott helyet az erdélyi kamaraispánok 1458–1526 közötti archontológiája. Az adatok gyors előkeresését földrajzínév- és személynévmutató segíti. A csatlakozó térkép nemcsak a sóbányák, sókamarák és sóraktárak helyszíneit, hanem a közlekedés főbb útvonalait is bemutatja.

A kötet nemcsak a gazdaságtörténet kutatói, hanem a sókitermelésben és sókereskedelemben érintett (főleg máramarosi és erdélyi) települések múltja, általában Erdély középkori története iránt érdeklődők számára is megkerülhetetlen kézikönyv.

W. Kovács András

A székely írás emlékei

Benkő Elek–Sándor Klára–Vásáry István: A székely írás emlékei. Corpus Monumentorum Alphabetico Siculico Exaratorum. Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Bp. 2021. 927 old.

Túlzás nélkül állítható, hogy jelen kötet (CMASE) a magyar történeti kutatás egyik legrégebbi adósságát törleszti, hiszen Sebestyén Gyula 1915-ben megjelent műve óta a székely írás emlékeiről összefoglaló korpusz nem született, holott az ezzel kapcsolatos igény már 1974-ben megfogalmazódott

a szakirodalomban. A kötet ezzel párhuzamosan a történettudomány egyik leginkább akut kihívására is kézzelfogható megoldást kínál. Az utóbbi évtizedekben a székely írás iránt fokozott érdeklődést mutató nagyközönség ugyanis e mű megjelenése után nem lesz arra kényszerítve, hogy az elmúlt több

Rác Balázs Viktor (1996), PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem; tudományos segédmunkatárs, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, rbv9601@gmail.com

mint száz év eredményeit könyvtárnyi szakirodalom áttanulmányozásával próbálja meg értelmezni, és arra sem, hogy lelkes, de laikus szerzők érdemi szakmai és módszertani alapot nélkülöző írásaira kelljen hagyatkozni.

Ezt a két célt, amelyeket egyébként a székely írással és a magyarság korai történetével régóta behatóan foglalkozó szerzők deklaráltak is, a CMASE a lehető legteljesebb mértékben teljesíti. A székely írással kapcsolatos forrásokat, illetve korai történetírói tudósításokat és értekezéseket a kötetben hat nagyobb egységbe rendezve találjuk meg (A, B, C, D, E, F). Ezekon belül minden tételhez egy betűből és egy számból álló kód tartozik, amely nem csak a kötetben belül könnyíti meg az azokra való hivatkozást, hanem egyszersmind a további kutatás számára is biztosítja ezek egységes azonosíthatóságát.

Az első egység (A) a székely írásra vonatkozó történetírói tudósításokat tartalmazza a 13. századtól a reformkorig, a téma mintegy korai historiográfiájaként. Az egység elhelyezése a kötetben belül azért szerencsés, mert így a különböző formában ránk maradt emlékek megismerése előtt tájékozódhatunk arról, hogy milyen kép élt a kortársakban erről az írásról, tanulmányozták-e azt személyesen, és miként vélekedtek eredetével és használatával kapcsolatban. A kötet egy-egy tudósítás kapcsán először a szerzők legfontosabb életrajzi adatairól és munkásságáról nyújt lényegre törő felvilágosítást, illetve az adott mű keletkezéséről, hatásáról, továbbá a tartalmának a székely írást tárgyaló részéről is olvashatunk a szükséges mértékben. A kapcsolódó szakirodalom felsorolása szintén hasznos adalék, hiszen ebből a szakavatott olvasó gyorsan tájékozódhat a mű kutatásra gyakorolt hatásáról. Ezt követi az adott mű vonatkozó részletének a közlése eredeti nyelven (latin, német, magyar), majd magyar fordításban (kivéve persze, ha az eredeti nyelv is a magyar volt). Bár ez a kiadási módszer a CMASE terjedelmét számottevően megnövelte, a döntés mégis üdvözlendő, hiszen ezáltal a közölt szövegek felhasználhatósága kevesebb nyelvi akadályba ütközik, elősegítve a kötet használatát a nemzetközi kutatásban éppúgy, mint a forrásnyelvekben kevésbé járatos, sok esetben laikus érdeklődők körében.

A kötet sorra veszi egyrészt az ismertebb történetírók (például Kézai Simon, Thuróczy János, Antonio Bonfini, Oláh Miklós, Verancsics Antal, Szamosközy István) egyébként is sokat idézett műveiben fellelhető adatokat, másrészt a kifejezetten a székely írás kutatásában alapvetőnek számító munkákat is, mint például a *Rudimenta* Baranyai Decsi János által írt előszavát vagy Lisznyai Kovács Pál *Magyarok Chronicája* című művét. A fejezet igazi hozadéka azonban sokkal inkább az a hozzáadott érték, amit például Cornides Dániel *De vetere litteratura Hungarica* című kéziratának közlése és fordítása biztosít, hiszen ez a munka most jelenik meg először nyomtatásban. Ugyanígy nagy jelentőségű a kutatás figyelmét eddig elkerülő, ismeretlen szerző által írt és 1825-ben megjelent, az *Ueber die ungarischen Dialekte und die alten Schriftzüge der Siebenbürger Székler* címet viselő tanulmány vonatkozó részletének közlése. Külön figyelmet érdemel, hogy a kötetben plasztikus módon követhető nyomon a székely írás hitelességével és eredetével kapcsolatos felfogás változása a kritikai történetírás fejlődésének kezdeti időszakában, különösen Timon Sámuel, Desericzky Ince, Pray György, Schwartner Márton, Katancsich Mátyás Péter, Révai Miklós és Horvát István írásain keresztül. Végül, ami a fejezet kifejezetten művelődéstörténeti jellegű hozadékait illeti, e körben kiemelő a külföldi történetírók – mint Johann Boehm, Veit Goilel, Giovanni Antonio Magini vagy Marcus Zuerius Boxhorn – székely írással kapcsolatos megjegyzéseinek és a kutatásra gyakorolt hatásuknak az összegzése, amely érdekes adalékot biztosít ezen szerzők magyarországi recepciójának kutatásához, mind a hazai, mind a nemzetközi kutatás számára.

A kötet második nagyobb egysége (B) a székely írás feliratos emlékeit tartalmazza, amely, az elpusztult és csak másolatból ismert feliratokat bemutató harmadik, (C) fejezettel együtt, a korpusz legértékesebb és leginkább hiánypótló részét képezi. Elsősorban ezek azok a források ugyanis, amelyek a székely írás autentikus használatáról tanúskodnak, és betekintést engednek a 17. századig még egy bizonyos, egyre szűkülő körben élő hagyományba.

A hozzátétőleges kronológiai rendben közölt feliratok bemutatásakor a szerzők mellett, hogy részletezen ismertetik a szakirodalomban felmerült lehetséges olvasatokat és a velük kapcsolatos problémákat, magáról a régészeti lelőhelyről, az adott templom építéstörténetéről, illetve a lelet megtalálásáról is beható tájékoztatást nyújtanak. Ez egyrészt azért bír nagy jelentőséggel, mert hozzásegít bennünket a lelet hitelességének megítéléséhez, másrészt pedig ilyen módon a datálással kapcsolatos problémák megoldásához is közelebb kerülünk. A leírás magától értetődően tartalmazza a székely írásos emlék átírását és a valószínűsített olvasatát, valamint ezenfelül a leletről készült jó minőségű fényképfelvételt, illetve rajzot is. A C egységben ismertetett, csak másolatban fennmaradt feliratok esetén a lelőhellyel kapcsolatban leírtakat a másolat elkészítésére, illetve az eredeti pusztulására vonatkozó adatok helyettesítik, az eredetiről készült képet pedig a kéziratban fennmaradt másolat fényképe pótolja.

Az ilyen emlékek többsége csupán úgynevezett *hic fuit*-típusú felirat (mint a bögözi, a harmadik és a negyedik berekeresztúri vagy a rugonfalvi), vagy az adott építési, felújítási, festési, illetve kőművesmunkát végző mesterek nevét örökíti meg (mint a székelydályai, a bágyi vagy az énlaki felirat), ezért tartalmukat tekintve érdemi forrásértékkel sokszor alig rendelkeznek. Ugyanakkor maga az a tény, hogy a feliratok többsége templomokhoz kötődik, illetve sok közülük egyházi személy nevét örökíti meg (mint a székelyderzsi, a gelencei vagy az énlaki felirat) egyértelműen és végérvényesen cáfolja azt a poszt, miszerint a kereszténység felvétele után a székely írást a pogány hithez kötődő írásformaként üldözték volna, sőt kijelenthető, hogy fennmaradásában kifejezetten fontos szerepet játszottak a klerikusok. Két olyan emlék viszont, amelyeket csak másolatból ismerünk, a megőrzött szöveg tartalma miatt is kiemelkedő jelentőségű: a bolognai emlék és a konstantinápolyi felirat. Előbbi 1690-ben készült, és Luigi Ferdinando Marsigli másolta le egy olyan naptárról, amely szintén másolások sorozata révén jött létre, és legkorábbi előzménye egy 13. század végi latin nyelvű naptár lehetett, szövege pedig a

15. századi állapotban őrződött meg. Ez az emlék nem csupán a székely írás történetének, hanem egyben a magyar nyelv történetének és az alsóbb néprétegek vallásosságának is igen értékes forrása. A konstantinápolyi feliratot szintén egy széles körben ismert személy, Hans Dernschwam másolta le, aki I. Ferdinánd Konstantinápolyba küldött és Verancsics Antal által vezetett követségének tagjaként találkozott az írással a Követek Háza istállójának külső falán. A feliratot 1515-ben véste a falra Kedei Székely Tamás, aki a felirat szerint II. Ulászló követeivel együtt – vélhetően azok lovászként – járt ekkor Konstantinápolyban, s egyúttal arról is hírt ad, hogy Bélay Barnabás szőrényi bán korábban ugyanitt tartózkodott két évig (és aki egyébként még évekig nem tért vissza hazájába).

A székely írás kéziratos és nyomtatott emlékeit, amelyek a korpusz legterjedelmesebb részét alkotják, a D fejezet tartalmazza. A szerzők itt is részletes tájékoztatást nyújtanak az emlék keletkezéséről és lelőhelyéről, magát az emléket eredeti nyelven és magyar fordításban is közlik, megadják a székely írással írt szövegrész olvasatát, illetve az emléket fényképként is hozzáférhetővé teszik. E fejezet lényegi tudományos hozadéka, az emlékek összegyűjtése mellett, az egyes kéziratok és írásképváltozatok hagyományozódásának nyomon követhetővé válása, illetve a kéziratok szerzői által vétett hibák azonosítása.

Ezen emlékek közül jelentőségében egyértelműen kiemelkedik Telegdi János röviden *Rudimenta* elnevezéssel illetett műve, amely kérdések és feleletek formájában mutatja be a székely írást az ábécé és két mintaszöveg segítségével, illetve ismerteti az írás használatára vonatkozó szabályokat. A *Rudimentának* a 17–19. században több másolata is készült (jelenleg tizenkét másolatot ismerünk), nem meglepő tehát, hogy az ebben az időszakban keletkezett kéziratos vagy nyomtatott emlékek meghatározó része valamilyen formában visszavezethető erre a műre. Ennek fényében különösen jelentősek azok a 17. századi emlékek, amelyek nem a *Rudimenta* alapján készültek, s így arról tanúskodnak, hogy az élő hagyománnyal bizonyos szűk körben még

ekkor is számolnunk kell. A jelenségre példaként hozhatók az Udvarhelyszékhez köthető Farkaslaki Mátyás és Bonyhai Moga Mihály bejegyzései az 1620-as évekből. Ezek a bejegyzések azért is említésre méltók, mert a szerzőik érdemi gondolatait közvetítik, ellentétben a legtöbb kéziratos vagy nyomtatott emlékkal, amelyek a székely írást csak az ábécé lejegyzésének erejéig használják, mint például George Hicks, Christian Friedrich Gessner, Gottfried Hensel, Rettegi István, Örtel János Godofréd vagy Karaba György ábécéi.

Külön egységbe (E) kerültek a székely írásról szóló 18. századi értekezések, amelyek közlésének módja hasonló a történetírói tudósításokéhoz: a szerzőhöz és a műhöz kapcsolódó adatok után áll maga az értekezés teljes szövegű közlése eredeti nyelven, majd pedig magyar fordításban. Ezek közül kétségkívül Bél Mátyás *De vetere litteratura Hunno-Scythica exercitatio* című, nyomtatásban is megjelent munkája gyakorolta a legnagyobb hatást a későbbi tudományos diskurzusra. Ezenkívül, mivel e műből bárki számára megismerhetővé vált a székely írás, a legtöbb 18–19. századi kéziratban fennmaradt emlék is erre a munkára vezethető vissza. Komoly feyvertény tehát, hogy a CMASE-ben olvashatjuk ezen alapvető munka első, gazdag jegyzetapparátussal ellátott kiváló magyar fordítását, amely Tóth Gergely munkáját dicséri. A fordítás nemcsak a latin nyelvet adott esetben nem ismerő laikus érdeklődők számára hozza elérhető közelségbe az értekezést, hanem a szakemberek számára is érdemben megkönnyíti annak értelmezését többek között a héber, görög és szír szövegrészek lábjegyzetben történő feloldása, illetve a kevésbé közismert személyek és a Bél által idézett művek azonosítása révén. Szintén első alkalommal olvasható a magyar fordítása Hájos István Gáspár *Monumentum Litterarium Hunno-Scythicum* címet viselő munkájának, amely nyomtatásban is most jelent meg először.

Az utolsó, F csoport három alcsoportra bontható. Először is a szerzők ide sorolták be azokat a feliratos emlékeket, amelyek biztosan a székely írás emlékei, ugyanakkor felfedezésük óta elvesztek, elpusztultak vagy valahol lappanganak, hiteles rajz vagy átírás

viszont nem készült róluk. Ugyanide tartoznak továbbá azok az emlékek is, amelyekben a jelek olyan nehezen olvashatók, hogy jelenlegi ismereteinkkel még megközelítőleg sem tudjuk őket feloldani, és további vizsgálatot igényelnek. A második alcsoportot azok a feliratok alkotják, amelyeket korábban tévesen soroltak a székely írás körébe, jellemzően azért, mert latin vagy cirill betűs feliratot, esetleg mesterjegyet próbáltak meg a székely írás jeleként értelmezni. Az utolsó alcsoportba a 18–20. században keletkezett hamisítványok tartoznak, amelyek keletkezésének hátterét relatíve jól ismerjük, és amelyeknek hamisítvány volta régóta ismert a kutatás számára (mint a Gellei imakönyv, vagy a Turóci fakönyv), vagy gyakran már a hamisító kortársai szemében is hiteltelenek voltak (mint Somogyi Antal hamisítványai). Bár egy ilyen jellegű korpusznak általában nem része a korábban tévesen odatarozónak vélt vagy hamisított tételek ismertetése, a szerzők szándékával ezen a ponton mégis csak egyetérteni lehet. Kulcsfontosságú ugyanis, hogy az elveszett vagy további vizsgálatra váró emlékek számbavételével kijelöljék a kutatás további irányát, a hibásan értelmezett, illetve hamis emlékek esetében pedig nyilvánvalóvá tegyék a szélesebb közvélemény számára is, hogy ezekre az emlékekre a székely írás kapcsán nem hagyatkozhatunk. Az F egység első alcsoportja tehát inkább a szakembereknek, második és harmadik alcsoportja pedig inkább a laikusoknak szól.

A CMASE szerzői az emlékek közlése mellett igyekeztek néhány lépést tenni a többé-kevésbé kialakult tudományos konszenzus további rögzítése felé is bizonyos kérdésekben. Állást foglaltak például magának az írás megnevezésének a kérdésében, s egyértelműen a székely írás terminológia használatát javasolták a tautologikus székely rovásírással, illetve a szakirodalom perifériáján és a dilettáns irodalomban alkalmazott egyéb elnevezésekkel szemben. Ezenkívül logikus, jól követhető átírási rendszert fektettek le, valamint közöltek egy szabványosított ábécét, és a ma ismert emlékekben található ligatúrák – azaz két vagy több betűből egyesített jelek – jegyzékét is. Ezáltal a kötet lehetőségét biztosítja a további kutatás számára, hogy

egységes formában történjen az újonnan felbukkanó emlékek szövegének közzététele. A korpusz végén található összegzés pedig elnevezésével ellentétben nem az emlékekről elmondottakat foglalja össze, hiszen ez a kiadvány jellegéből adódóan nem is lenne szükséges. Ehelyett a kötet egyik szerzője és szerkesztője, Vásáry István fejt ki benne a székely írás eredetéről alkotott véleményét, amelyben a székely írás történetét tágabb írástörténeti kontextusba helyezi, és felhívja a figyelmet a székely írás nemzetközi szinten történő megismertetésének égető szükségességére. Mivel azonban véleménye nemhogy tudományos konszenzusnak, de még e kötet szerzői egyöntetű véleményének sem tekinthető, ezért úgy gondolom, hogy hasznos lett volna – ismét a konszenzus kialakítására való törekvés igényét szem előtt tartva –, ha a kötet másik két szerzője, Benkó Elek és Sándor Klára is közlésezi ezzel kapcsolatos aktuális koncepcióját, hiszen ezáltal három mérvadó hipotézis lett volna jól láthatóan egymás mellé állítva ebben a kardinális kérdésben.

Rendkívül színvonalas, óriási munka befektetésével megalkotott kötetről lévén szó, további kritikai megjegyzéseket alig lehet megfogalmazni. Esetleg ilyen lehet az, hogy ha a kéziratos és nyomtatott emlékekről szóló (D) fejezet végén kerültek elhelyezésre a bizonytalan helyen lappangó ilyen jellegű emlékek, akkor az utolsó (F) fejezet I. alcsoportjába illesztett elveszett vagy lappangó felíratos emlékek

helye is sokkal inkább a felíratos emlékeket felsoroló B vagy a másolatban fennmaradt felíratos emlékeket felvonultató C fejezet végére vagy esetleg egy utánuk illesztett külön fejezetbe kívánkozna. Sőt, talán még logikusabb megoldás lett volna a D fejezet végének lappangó kéziratos emlékeit is az F I. alfejezetben elhelyezni, ha már külön fejezetet szántak az elveszett vagy lappangó emlékek bemutatására. Azt is meg lehet említeni, hogy a történetírói tudósítások sorrendiségében Dugonics András *Etelka* című műve okoz némi problémát, hiszen besorolására a második kiadás időpontja (1791) alapján került sor, holott a székely írásról szóló rész már az első kiadásban (1788) is szerepelt. Ez egyúttal egy kisebb tartalmi hiányosság is, hiszen bár a szerzők az *Etelka* 1791. és 1805. évi kiadásaiban található szövegrészek közötti különbségeket precízen megjelölték, az 1788. évi szövegváltozatról egyáltalán nem tájékoztatnak. Ezen apróságok ugyanakkor természetesen semmit sem vonnak le az elkészült mű értékéből, hiszen e monumentális korpusz mint megkerülhetetlen szakkönyv minden bizonnyal új lendületet fog adni a székelyírás-kutatásnak, és meg fogja teremteni a lehetőséget arra, hogy a székely írás az öt megillető helyre kerüljön a világ írásai között a magyar művelődés történetében éppúgy, mint a nemzetközi szakirodalomban.

RÁCZ BALÁZS VIKTOR

Forráskiadvány a 17. századi gazdaságtörténet köréből

Fejedelmi prefektusok Erdélyben. Források a kora újkori Erdély igazgatástörténetéhez.

Bevezető tanulmánnyal közli: Mátyás-Rausch Petra–Szalai Ágnes.

ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet.

Bp. 2021. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak). 384 old.

Az elmúlt évtizedekben az Erdélyi Történelmi Adatok sorozatban megjelent forráskiadványoknak és a jelenleg is készülő levéltári adatbázisoknak köszönhetően a 16. századi források vállalása révén

már szép eredmények születtek Erdély kora újkorának egész sor társadalom-, politika-, művelődés-, és gazdaságtörténeti kérdésére vonatkozóan. Nem mondható el azonban ugyanez a 17. századra nézve,

Gálfi Emőke (1972), PhD, tudományos munkatárs, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Jakó Zsigmond Kutatóintézet, Kolozsvár, galfie72@yahoo.com